

УДК 94:347.97(477+470)“1914/1916”

О. П. Сарнацький

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦАРИЗМУ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлюються дії органів цивільного судочинства Російської імперії на окупованих російською армією західноукраїнських землях в роки Першої світової війни. Підкреслюється спрямованість таких дій на боротьбу з «антидержавною діяльністю» представників українського національно-визвольного руху в Галичині.

Ключові слова: Перша світова війна, Галичина, тимчасова російська адміністрація, український національно-визвольний рух.

Останнім часом з'явилася значна кількість досліджень, присвячених розвитку українського національно-визвольного руху на початку ХХ ст. В контексті комплексного вивчення цього руху необхідним є детальний аналіз відповідної політики держав, у складі яких перебували українські землі, в першу чергу – Російської імперії.

Питання, пов'язані зі зростанням українського національно-визвольного руху наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., привертають значну увагу сучасних вітчизняних науковців. Активно досліджуються поява, розвиток та діяльність українських політичних партій, що виникли в цей період. В цьому світлі варто згадати праці таких авторів, як П. Шморгун [1], І. Курас [2], В. Борисенко [3], Ю. Лавров [4], М. Козицький, О. Поліщук [5], Г. Касьянов [6], Ф. Турченко [7], О. Голобуцький, В. Кулик [8], В. Головченко [9], В. Солдатенко, В. Кривошея [10], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [11], А. Голуб [12], С. Наумов [13], В. Гусев [14], А. Павко [15], Т. Бевз [16], В. Стрілець [17], Р. Ветров, С. Донченко [18], І. Калмакан, О. Бриндак [19], О. Висоцький [20], А. Зорик [21], С. Донченко [22]. Ними висвітлено різноманітні аспекти діяльності українських політичних партій та їх лідерів, починаючи від революційного напрямку і закінчуючи ліберально-демократичним. Майже в усіх вказаних працях у тій чи іншій мірі порушується питання заходів російського царизму, спрямованих проти українського національно-визвольного руху.

Політиці російського режиму щодо українських політичних формувань присвячені праці О. Ярмиша [23; 24], А. Чайковського і М. Щербак [25]. Діяльності російських генерал-губернаторів на українських землях у своїх дослідженнях приділяє увагу В. Шандра [26; 27]. Питання ролі російських губернаторів в Україні досліджує Н. Щербак [28]. Згадані автори переконливо доводять, що дії царської адміністрації на українських територіях мали на меті зросійщення цих земель, уніфікацію різних сфер життя згідно із загальноімперським зразком.

У згаданих працях розглядається, у першу чергу, російська політика на Наддніпрянській Україні. Поряд з цим, зазначені автори у своїх роботах порушували окремі аспекти політики царизму щодо Галичини під час Першої світової війни.

Політиці самодержавної влади в Галичині під час війни в загальному плані були присвячені праці вітчизняних дослідників: В. Литвина [29], О. Реєнта [30], О. Реєнта та О. Сердюка [31], П. Кралюка [32]. Цій проблемі приділяють увагу і сучасні російські науковці [33; 34].

Однак в усіх перелічених вище наукових розвідках окреслена у назві тема практично не розглядається. Тому вона заслуговує на окремий розгляд.

Залучення нових архівних джерел з даної проблеми дає можливість більш детально висвітлити діяльність царської адміністрації в Галичині. У статті поставлено за мету проаналізувати дії царизму щодо запровадження роботи органів цивільного судочинства Російської імперії з метою протидіяти діяльності як емігрантських кіл партій Наддніпрянщини, так і представників та прихильників галицьких партій, які діяли спільно в Галичині у роки Першої світової війни проти окупаційної російської влади.

Окупувавши на початку війни території Галичини і Буковини та прагнучи і в тактичному, і в стратегічному плані залишитися тут назавжди, приєднавши захоплені землі до Російської імперії, самодержавство почало дбати про створення в окупованих регіонах відповідної кількості судових установ. Про необхідність здійснення подібних заходів з боку уряду наголошували як тимчасовий воєнний генерал-губернатор Галичини, так і підлеглі йому губернатори.

Поряд з існуючими при арміях Південно-Західного фронту військовими судами і Тимчасовим військово-окружним судом при воєнному генерал-губернаторстві Галичини уряд, спираючись на прохання воєнного генерал-губернатора Галичини графа Г. Бобринського, почав одночасно створювати систему судів так званого «цивільного відомства». З цією метою на початку грудня 1914 р. до Галичини за відрядженням Міністерства юстиції для ознайомлення з ситуацією на місці прибули відповідні особи, які раніше працювали у Варшавській судовій палаті [35, арк.3].

Після ознайомлення зі станом судової справи в Галичині 24 лютого 1915 р. було підготовлено проект наказу про спостерігача за виконанням правосуддя в Галичині та про призначення йому на допомогу чинів прокурорського нагляду. Наказ було затверджено Верховним головнокомандувачем та його начальником штабу [35, арк.17].

Відповідно до наказу, було визначено такий порядок. З дозволу Верховного головнокомандувача Міністерство юстиції відряджало спостерігача за виконанням правосуддя в Галичині і на допомогу йому призначало чинів прокурорського нагляду по одному на кожну губернію Галичини, а також інших чинів судового відомства з канцелярії судових місць або Центрального управління Міністерства юстиції для виконання обов'язків секретарів. Місцем перебування спостерігача за виконанням правосуддя в Галичині було визначено м. Львів, а його помічників – у губернських містах. Спостерігач за виконанням правосуддя в Галичині мав право безпосередніх зносин з міністром юстиції Щегловітовим, начальником штабу Верховного головнокомандувача та з тимчасовим воєнним генерал-губернатором Галичини. Помічники спостерігача повинні були діяти згідно з його вказівками і мати безпосередні зносини з губернаторами та іншими представниками російської адміністрації і судової влади на місцях. Спостерігач за виконанням правосуддя в Галичині та його підлеглі мали потурбуватися про збір відомостей відносно того кола осіб, котрі, задовольняючи встановлені місцевими умовами зайняття посад у судовому відомстві Галичини, за своєю відданістю ідеї об'єднання слов'ян Галичини під російським пануванням, були б гідними зайняти посади суддів, нотаріусів та чинів прокурорського нагляду. У наказі особливо наголошувалося, що на заміщення вільних вакансій на посади голів та прокурорів судових палат належить пропонувати винятково осіб російського походження, а на решту посад – представників місцевого населення [35, арк.17-20].

26 лютого 1915 р. у доповіді по штабу Верховного головнокомандувача висвітлювалася мета створення подібної судової інституції, а саме: «Для вжиття заходів до відновлення повсюдно в зайнятих російськими військами частинах Галичини порушеного військовими подіями здійснення правосуддя та для спостереження за тим, щоб усі народності, які населяють означену місцевість, знаходили в судах однаково справедливий захист, Міністерство Юстиції вбачає відрядити йому осіб, котрі поименовані в списку, який при цьому додається» [35, арк.13]. В цьому списку значилися:

- «...1) прокурор Варшавської судової палати, дійсний статський радник Гессе;
- 2) прокурор Люблінського окружного суду, статський радник Чеховський;
- 3) прокурор Сувалкського окружного суду, радник Сеницький;
- 4) товариш прокурора Варшавського окружного суду, надвірний радник Євдокимов;
- 5) виконувач обов'язків секретаря при прокурорів Варшавської судової палати Теплов;
- 6) старший кандидат на посаду по судовому відомству при Люблінському окружному суді Кальницький;
- 7) виконувач обов'язків помічника секретаря при прокурорів Варшавської судової палати Касимов;
- 8) працюючий при юрисконсультській частині I Департаменту Міністерства юстиції, титулярний радник Панасик» [35, арк.24-24зв.].

У доповіді також вказувалося про встановлення грошового утримання за рахунок військового фонду чином Міністерства юстиції, які були відряджені до Галичини. Усі, кого відряджали до Галичини, отримували:

- 1) одноразову грошову допомогу: сімейні – в розмірі чотирьох посадових окладів, а неодружені – двох;
- 2) їм сплачували так звані «підйомні кошти»: керівникові в розмірі 250 крб., а всім іншим – по 150 крб. кожному;
- 3) добові на харчування: керівникові – 8 крб. на добу, особам прокурорського нагляду – по 5крб. на добу кожному, іншим – по 3 крб. 50 коп.;

4) гроші на пересування – згідно з рангом посади, яку обіймала та чи інша особа. Секретарі отримували заробітну плату в розмірі 1200 крб. на рік. Крім цього, Міністерство юстиції асигнувало безпосередньо керівникові, тобто прокурорів Гессе, 5 тис. крб. на рік на обладнання власної канцелярії на місці, на канцелярські витрати та на канцелярії і канцелярські потреби його помічників, котрі він повинен був витратити на власний розсуд. Забезпечення всіх цих потреб покладалося на управління воєнного генерал-губернатора Галичини. 27 лютого 1915 р. Верховний головнокомандувач підписав усі фінансові та інші документи [35, арк.13-14зв.].

8 березня 1915 р. Г. Бобринський надіслав до Верховного головнокомандувача подання, в якому повідомляв, що 6 березня 1915 р. до нього прийшов прокурор Варшавської судової палати та повідомив йому, що його призначено спостерігачем за всіма судовими установами Галичини (як Східної, так і Західної) з досить широкими повноваженнями, і що він підпорядкований безпосередньо Верховному головнокомандувачу та має право усувати з посад усіх чинів судового відомства Галичини і призначати на їх місця інших (в останньому випадку – за узгодженням з генерал-губернатором). На підтвердження своїх слів прокурор Варшавської судової палати надіслав генерал-губернатору копію отриманого ним наказу, затвердженого Верховним головнокомандувачем.

Для виконання покладених на нього обов'язків вищеназваний прокурор передбачав видати обов'язкову постанову, надіслати в різні міста Галичини чинів прокурорського нагляду, котрі прибули з ним, та наказати всім чином судового відомства Галичини з'явитися до них для отримання належних інструкцій. Далі воєнний генерал-губернатор Галичини доводив до відома Верховного головнокомандувача про його обопільну з прокурором домовленість, що до отримання офіційного розпорядження про призначення останній не буде вступати на посаду спостерігача за всіма судовими установами в Галичині [35, арк.4-4зв.].

13 березня 1915 р. головний начальник постачань армій Південно-Західного фронту сповістив телеграмою воєнного генерал-губернатора Галичини графа Г. Бобринського про офіційне призначення прокурора Варшавської судової палати спостерігачем за судовими установами Галичини. При цьому Верховний головнокомандувач підпорядкував його собі, не взявши до уваги прохання Г. Бобринського [35, арк.8].

У проекті обов'язкової постанови, яка була підготовлена спостерігачем за здійсненням правосуддя та його помічниками для місцевих судових установ Галичини, зайнятих російськими військами, вказувалося,

що вищий нагляд за здійсненням правосуддя покладался на спостерігача за відправлення правосуддя та його помічників. Відправлення правосуддя місцевими судовими установами Галичини мало здійснюватися на підставі австрійських матеріальних та процесуальних законів, однак не від імені австрійської верховної влади, а «від імені закону». Судові закони Галичини не підпорядковувалися більше Міністерству юстиції Австрії та Вищому касаційному суду у Відні. Судовою мовою визначалася російська та її місцеві наріччя. Тимчасово дозволялося використання польської мови. Представники Міністерства юстиції Росії могли позбавляти місцевих суддів права входити до складу судового присутства у тій чи іншій справі. Особи, які звільнялися з-під арешту за наказом спостерігача (або призначених йому на допомогу осіб), не могли бути без їх згоди знову заарештованими у тій самій справі. Суди та посадові особи судового відомства Галичини за вимогою спостерігача (або його помічників) повинні були:

- а) надавати останнім для огляду судові та слідчі справи;
- б) доставляти довідки, які стосувалися здійснення правосуддя;
- в) призупиняти виконання вироків, рішень та визначень, що набрали чинності;
- г) залишати без виконання рішення австрійської влади по судовому відомству.

Чини прокурорського нагляду Галичини повинні були виконувати всі письмові та особисті вказівки спостерігача та його помічників. Вимоги спостерігача про особисту явку у справах служби всіх посадових осіб судового відомства Галичини були обов'язковими, а звільнені з посад особи не мали права на отримання грошей з російської казни [35, арк.15-16].

У своїх службових записках до воєнного генерал-губернатора Галичини новопризначений спостерігач за здійсненням правосуддя повідомляв і клопотав про необхідність відкриття судових установ, насамперед у таких містах Галичини, як Угнев Львівської губернії (клопотання від 1 квітня 1915 р.) [36, арк.44], в Мостах Великих (клопотання від 11 квітня 1915 р.) [36, арк.45], в Соколі (клопотання від 14 квітня 1915 р.) [36, арк.66], у Зборові (клопотання від 29 квітня 1915 р.) [36, арк.67], у Радехові (клопотання від 11 травня 1915 р.) [36, арк.76], в Немирові (клопотання від 23 квітня 1915 р.) [36, арк.83], у м. Ярославлі Перемишлянської губернії (клопотання від 23 квітня 1915 р.) [36, арк.86], у м. Раві-Руській Львівської губернії (клопотання від 23 квітня 1915 р.) [36, арк.87], у м. Бродах Львівської губернії (клопотання від 14 квітня 1915 р.) [36, арк.89]. У м. Злочеві передбачалося відкрити окружний суд [36, арк.59].

16 квітня 1915 р. начальник штабу Верховного головнокомандувача надіслав Г. Бобринському депешу, в якій вказувалося: «За точним змістом § 6 та 8, наданим Спостерігачеві за здійсненням правосуддя наказу, означені посади Голови та Прокурора Вищого Крайового суду у Львові підлягають зайняттю особами російського походження» [37, арк.59]. Генерал-губернатор також мав дати вказівку своїм підлеглим обстежити, представники яких національностей обіймали посади в судах Галичини, євреїв усунути від судових посад та замінити їх на осіб інших національностей з місцевого населення. Здійснити означене належало негайно і донести про все царю, так як це особистий наказ царя [37, арк.59зв.].

Бажаючих обійняти судові та адміністративні посади в Галичині було достатньо і серед російського дворянства. Вибір бажаючих був досить великий для влади. Це, наприклад, князь І. А. Куракін з Ярославля, князь В. П. Трубецький з Москви, дворянин Лопухін з м. Богородицька Тульської губернії, мировий суддя Поліванов з м. Євпаторії, надвірний радник Поліванов з м. Тамбова, Л. В. Охременко, відставний статський радник та статський радник В. В. Татаринів – обидва з м. Кашири Тульської губернії (останній хотів би бути губернатором), П. Ф. Давидовський з м. Опочна Радомської губернії (претендував на посаду начальника повіту в Галичині). На таку ж посаду претендував і начальник четвертої дільниці Дмитрівського повіту Московської губернії О. О. Гоббе тощо [35, арк.40-40зв.].

20 квітня 1915 р. львівський губернатор надіслав генерал-губернатору Галичини подання, в якому висловлювався про небажаність призначення головою повітового суду в м. Броди поляка Владислава Кузинського, котрий був головою суду і при австрійській владі, тому що його політична благонадійність, згідно з донесенням начальника Бродського повіту, викликає великий сумнів. Остаточне рішення про призначення мав прийняти генерал-губернатор [35, арк.34]. На початку травня 1915 р. Г. Бобринський повідомляв спостерігачеві за здійсненням правосуддя про те, що він проти призначення головою Бродського повітового суду поляка В. Кузинського, оскільки той не знав місцевої мови, де більшість населення становили русини, а по-друге, політична благонадійність його не була бездоганною [35, арк.36].

Але у зв'язку з відступом російської армії навесні-влітку 1915 р. з Галичини під тиском наступаючих австро-німецьких військ судові установи так званого «цивільного відомства» Росії практично і не починали працювати. 7 травня 1915 р. спостерігач за здійсненням правосуддя повідомляв генерал-губернатору Галичини, що у зв'язку з його тимчасовим від'їздом він поклав виконання своїх обов'язків на свого помічника статського радника А. Чеховського [35, арк.41]. Насправді ж це просто була його втеча з Галичини з початком відступу російської армії. 14 серпня 1915 р. виконувач обов'язків спостерігача за відправленням правосуддя в Галичині А. Чеховський доповідав графу Г. Бобринському, що за погодженням з Верховним головнокомандувачем та згідно з ордером Міністерства юстиції від 4 серпня 1915 р. діяльність Управління зі спостереження за відправленням правосуддя в Галичині ним була припинена [35, арк.42].

Таким чином, спроби царизму встановити імперську цивільну судову владу на Галичині зазнали повного краху.

Джерела та література

1. Шморгун П. М. Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 173.
2. Курас І. Ф. Перший речник новітнього українського самостійництва (Ми-кола Міхновський) // Історія України. – 2000. – № 6.

3. Борисенко В. Й. До питання про Революційну Українську Партію // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1991. – Вип. 169.
4. Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): у 3 ч. – К., 1999. – Ч. 2.
5. Козицький М. Ю., Поліщук О. В. Національно-політична думка на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Наук. праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 172.
6. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок XX століття) // Політологічні читання. – 1992. – № 2.
7. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово. – К., 2006.
8. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. – К., 1996.
9. Головченко В. І. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. – Харків, 1996.
10. Солдатенко В., Кривошея В. Революційна Українська партія // Віче. – 1998. – № 1.
11. Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900 – 1907. – К., 1998.
12. Голуб А. І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець XIX – перша половина XX ст.). – Дніпропетровськ, 1998.
13. Наумов С. О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. – 1999. – № 5.
14. Гусев В. И. К 100-летию основания Революционной украинской партии // Політологічний вісник. – 2001. – Вип. 8.
15. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століть: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX – лютий 1917 р. – К., 1999.
16. Бевз Т. А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). – К., 1999.
17. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К., 2002.
18. Ветров Р. І., Донченко С. П. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900 – 1925 рр.). – Дніпропетровськ. – Дніпродзержинськ, 2001.
19. Калмакан І. К., Бриндак О. Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в XX столітті. – Одеса, 1997.
20. Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку XX століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР в компаративістському вивченні). – Дніпропетровськ, 2001.
21. Зорик А. С. Политические партии России и Украины в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917). – Харьков, 2002.
22. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). – Дніпродзержинськ, 2004.
23. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат и органы политического сыска на Украине в конце XIX – начале XX веков. – К., 1992.
24. Ярмыш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Харків, 2001.
25. Чайковський А. С., Щербак М. Г. За законом і над законом: 3 історії адм. органів і поліц.-жандарм. системи в Україні (IX – поч. XX ст.). – К., 1996.
26. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832 – 1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. – К., 1999.
27. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К., 2005.
28. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). – К., 2005.
29. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920). – К., 2003.
30. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003.
31. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – К., 2004.
32. Кралюк П. Між молотом і ковадлом. Галичина під час Першої світової війни // Дві Русі. – К., 2003.
33. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000.
34. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации) // Отечественная история. – 2002. – № 5.
35. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 361. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 49.
36. Там само. – Спр. 525.
37. Там само. – Спр. 82.

Сарнацкий А. П. Деятельность царизма по учреждению органов гражданского судопроизводства Российской империи в Галиции в годы Первой мировой войны

В статье освещаются действия органов гражданского судопроизводства Российской империи на оккупированных российской армией западноукраинских землях в годы Первой мировой войны. Подчеркивается направленность таких мер на борьбу с «антигосударственной деятельностью» представителей украинского национально-освободительного движения в Галиции.

Ключевые слова: Первая мировая война, Галичина, временная русская администрация, украинское национально-освободительное движение.

Sarnatskiy O. P. The activities of tsarism for the establishment of organs of civil justice of the Russian Empire in Galicia during the First World War

The actions of civil justice organs of the Russian Empire in the lands of Western Ukraine occupied by the Russian army during World War I are highlighted in the article. Orientation of such measures against "anti-state activities" of representatives of the Ukrainian national liberation movement in Galicia is emphasized.

Keywords: The First World War, Galicia, temporary Russian administration, Ukrainian national-liberation movement.